

Soshnikova, O. M. *Kharkivskiyi istorychnyi muzei: vchora, sohodni, zavtra (do 90-richchia zasnovannia KhIM) [Kharkiv Historical Museum: yesterday, today, tomorrow (to the 90th anniversary of the founding of KhIM)]*. [Online]. Available at: <http://surl.li/lenap> [In Ukrainian].

Sumtsov, N. F. 1885. *Khleb v obryadakh i pesnyakh. Kharkov [Bread in Rituals and Songs]*. [In Russian].

Turinskaya, Kh. M. 2008. *Etnograficheskoye muzeyevedeniye v Rossii v kontse XIX — nachale XX v. [Ethnographic Museology in Russia in the Late 19th — Early 20th Centuries]*. Moskva: IEA RAN. [In Russian].

Fradkin, V. Z. 1993. Do istorii stvorennia i diialnosti etnografichnoho muzeiu KhIFT [To the History of Creation and Activity of the Ethnographic Museum KhHPHS]. *Zbirnyk Kharkivskoho istoryko-filolohichnoho tovarystva. Nova serii. T. 1. S. 5–14*. [In Ukrainian].

Chernikova, I. V. 2013. Pam'iatkookhoronna diialnist Muzeiu Slobidskoi Ukrainy imeni H. S. Skovorody (1920-ti rr.) [Monument Protection Activity of the Museum of Sloboda Ukraine Named after G. S. Skovoroda (20-ies of XX Century)]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. «Istorii ta heohrafiia»*. Vyp. 49. S. 170–172. [In Ukrainian].

Alzheimer, H. 1991. *Volkskunde in Bayern: Ein biobibliographisches Lexikon der Vorläufer, Förderer und einstigen Fachvertreter*. Würzburg. DOI: <https://doi.org/10.20378/irbo-51933> [In Germany].

УДК [378.4.091.33:005.963.5](477-25)КПІ«1920/1930»(045)

DOI: 10.20535/2307-5244.56.2023.288775

Ю. В. Хитровська

ORCID: 0000-0003-3666-3327

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Iu. Khytrovska

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

**ОРГАНІЗАЦІЯ, ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ
ТА ЗНАЧЕННЯ ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ
У КИЇВСЬКІЙ ПОЛІТЕХНІЦІ
НАПРИКІНЦІ 1920-х — НА ПОЧАТКУ 1930-х рр.**

*Organization, Features, and Significance of Industrial Practice at
Kyiv Polytechnic Institute in the Late 1920's to Early 1930's*

Використовуючи архівні документи й матеріали, а також спеціальну наукову літературу, автор статті проаналізувала організацію, особливості проведення, а також значення виробничої практики в Київській політехніці наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр.

До запровадження безперервної виробничої практики (з 1928 р.) у КПІ, як і в інших вишах УСРР, існувала тільки літня практика, яка особливо на

перших порах виявила низку різноманітних проблем через неналежно розроблену систему її організації. Згодом літню виробничу практику скасували, а замість неї запровадили безперервну виробничу практику — регулярне чергування теоретичної та виробничої підготовки протягом усього періоду перебування студентів в інституті. До 40–50% навчального часу відводилося на виробниче навчання. У ході дослідження виявлено, що в КПІ ця практика була безпосередньо пов'язана зі студентською спеціальністю, факультетські комісії ретельно працювали над її організацією. Однак, незважаючи на зусилля адміністрації КПІ, комісії факультету, викладачів, усе ж існували проблеми в організації та проведенні виробничої практики. Мали місце вони й у часи реорганізації інституту.

Ключові слова: освіта, Київ, посвядження, Київська політехніка, виробнича практика, професійна підготовка, підприємство, студент.

This article delves into the organization, execution, and significance of industrial practice at Kyiv Polytechnic Institute during the late 1920's and early 1930's, utilizing archival materials and scholarly literature. The article highlights the transition from summer industrial practice, which had inherent organizational issues, to continuous industrial practice, involving a regular alternation of theoretical and industrial training throughout students' tenure at the institute. This approach allocated a significant portion (up to 40–50%) of study time to industrial training directly related to student' specialties, with faculty commissions overseeing its organization.

The article acknowledges that some students initially resisted this practice, often citing various reasons for their unwillingness, leading to the institute's efforts to address these challenges. Despite persistent issues, branch institutes stemming from KPI, such as Kyiv Machine-Building, Kyiv Energy, and Kyiv Institute of Chemical Technology, actively participated in the production process. They contributed to the development of industrial training methodologies, program creation, planning, and the selection of experienced instructors. Moreover, the early 1930s saw notable advancements in production training at institutes like Kharkov mechanical engineering and electrical engineering, Dnepropetrovsk mining, and Nikolaev shipbuilding.

The article provides insights into the educational landscape, everyday life, and industrial practice at Kyiv Polytechnic Institute during this era, shedding light on vocational training, factories, and student experiences.

Keywords: education, everyday life, Kyiv, Kyiv Polytechnic, industrial practice, vocational training, factory, student.

Виробнича практика є одним із найважливіших видів навчальної роботи і проводиться, щоб студенти набули необхідних навичок у прийнятті само-

стійних рішень у реальних виробничих умовах. Вона покликана забезпечити належний рівень їхньої професійної підготовки.

Спеціальних наукових досліджень із указаної проблематики немає. Загальноукраїнський матеріал щодо організації виробничої практики у вишах, зокрема й технічного спрямування, ґрунтовно висвітлено в першій частині (1917–1945 рр.) праці ще радянського періоду «Вища школа Української РСР за 50 років»¹. Окремі аспекти організації та проведення виробничої практики в технічних середніх і вищих навчальних закладах Кіровоградщини, зокрема окресленого періоду, досліджено в колективній роботі «Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис»². Студенти як об'єкт і суб'єкт соціальної та культурної політики більшовиків (політика «пролетаризації» й конструювання студентської «пролетарської» ідентичності, участь студентства в ідеологічних кампаніях і соціально-економічних перетвореннях), «чистки» студентського складу закладів вищої освіти, студентські виклики політиці «пролетаризації» вищої школи, політика влади в оцінках і творчості студентів, особливості співпраці студентів та професорсько-викладацького складу, стандарти й стиль життя студентів УСРР 1920–1930-х рр. досліджено в монографії О. Рябченко «Студенти Радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації» (Рябченко, О. 2012). Ця робота важлива для нас тим, що яскраво демонструє атмосферу, яка панувала у вишах УСРР в окреслений історичний період. В. Покалюк у кандидатській дисертації «Вища сільськогосподарська освіта України в умовах становлення та розвитку радянського суспільства (20-ті рр. ХХ ст.)» висвітлює організацію і проведення виробничої практики, але виключно в сільськогосподарських вишах УСРР³. Так, він проаналізував проходження виробничих практикумів, безперервної виробничої практики, проведення екскурсій, приділив увагу випускникам, яких направляли на стажування, де вони демонстрували на практиці здобуті теоретичні знання й виконували дипломні роботи (після стажування кваліфікаційні комісії видавали їм відповідні документи про здобуття фаху). О. Комарницький у монографії «Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти Радянської України у 1920–1930-х рр.» (Комарницький, О. 2017) присвятив окремий підрозділ виробничій практиці студентів-педагогів «Практична складова у підготовці педагогів. Державна агестація кадрів».

О. Ковпак у статті «Особливості організації і проведення практики студентів-заочників педагогічних навчальних закладів України в 60-х рр. ХХ ст.» (Ковпак, О. 2019) порушила проблему організації і проведення практики

¹ Вища школа Української РСР за 50 років: у 2 ч. Київ: Видавництво Київського університету, 1967. Ч. 1 (1917–1945 роки). 396 с.

² Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2009. 240 с.

³ Покалюк В. Вища сільськогосподарська освіта України в умовах становлення та розвитку радянського суспільства (20-ті рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 — «Історія України». Кам'янець-Подільський, 2018. 312 с.

студентів заочної форми навчання в педагогічних закладах освіти України у 1960-х рр. У роботі містяться відомості про основні причини незадовільної організації практики й висвітлюються наявні позитивні зрушення в її проведенні в окреслений період. Невелика інформація щодо організації виробничої практики безпосередньо у стінах КПІ у другій половині 1920-х рр. міститься у фундаментальній праці «Київський Політехнічний інститут. Нарис історії»¹.

Метою статті є визначення особливостей організації, проведення та значення виробничої практики у Київській політехніці наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр.

Основні завдання полягають у з'ясуванні загальних тенденцій в організації виробничої практики у вишах УСРР, перш за все втузах, виявленні проблем, пов'язаних із цим процесом, а також позитивних і негативних складових в організації та проведенні виробничої практики безпосередньо в Київському політехнічному інституті, зважаючи на особливості історичного періоду.

Нижню хронологічну межу визначено початком 1930-х рр. У зв'язку з цим варто зазначити, що Вища Рада народного господарства (ВРНГ) СРСР ухвалила рішення створити галузеві інститути на основі факультетів закладів вищої освіти політехнічного профілю. Таким чином, Київський політехнічний інститут розформували (наказ ВРНГ від 20 березня 1930 р.), а наказом ВРНГ № 1240 від 17 квітня 1930 р. на базі КПІ було створено вісім самостійних галузевих інститутів: машинобудівний, енергетичний, хіміко-технологічний, авіаційний, інженерно-будівельний, інженерів залізничного й водного транспорту, легкої промисловості, харчової промисловості. З 1934 р. постановою уряду Київський машинобудівний, Київський енергетичний і Київський хіміко-технологічний інститути, що розташовувались у корпусах колишнього Київського політехнічного інституту, знову було об'єднано в один інститут, який відтоді й до 1938 р. мав назву Київський індустріальний інститут імені П. П. Постишева.

У тексті статті згадується перша половина 1920-х рр. Це пов'язано з бажанням автора висвітлити ситуацію перед запровадженням безперервної виробничої практики (почалася з 1928 р.) у КПІ. Адже, як відомо, в цьому інституті, як і в інших втузах УСРР, до цього часу існувала тільки літня практика, яка особливо на перших порах виявила низку різноманітних проблем через неналежно відпрацьовану систему її організації (не всі недоліки до кінця було подолано й у наступний період).

Для розкриття теми статті використовувалися не лише документи й матеріали, пов'язані безпосередньо з історією КПІ, а й загальноукраїнський матеріал, що стосується всіх вишів УСРР (особливо технічних) у цей

¹ Київський Політехнічний інститут. Нарис історії. Київ: Наукова думка, 1995. 320 с.

період. На базі комплексу архівних джерел (документи й матеріали Ф. Р-308, Ф. Р-309, Ф. Р-310 Державного архіву м. Києва (Держархів м. Києва) досліджується система організації та особливості проведення виробничої практики у Київській політехніці наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр. Важливим джерелом для розуміння організації літньої виробничої практики, зокрема на механічному факультеті КПІ, є «Інструкції з літньої практики для студентів механічного факультету»¹.

Методологічною основою для вивчення проблеми є історія повсякдення — актуальний напрям історичних досліджень, який усе ще переживає небувале піднесення як в Україні, так і загалом у світі. Так, І. Пятницькова у доповіді «Вивчення історії повсякденності в сучасній українській історіографії» зауважила, що в Україні розвиток подібних досліджень став можливим після здобуття незалежності, очищення науки від ідеологічної складової, розширення доступу до зарубіжної історіографії та методології. Також вона зазначила, що це один із найперспективніших та актуальних напрямів сучасної української історичної науки, що дає змогу всебічно дослідити українське суспільство на різних етапах розвитку, актуалізує такі його аспекти, як повсякденні практики, особливості побуту, світосприйняття, колективна та персональна ідентичність, девіантна поведінка й соціальні аномалії (Пятницькова, І. 2017, с. 78–80). Теоретичне осмислення, методологічні підходи історії повсякденності в українській історіографії розробляли, зокрема В. Головка (Головка, В. 2007), О. Коляструк (Коляструк, О.), О. Удод (Удод, О. 2010). Варто відзначити й статтю О. Памфілова та Л. Петрової «Багатомірність повсякдення у контексті життєвого світу особистості», в якій використовується міждисциплінарний підхід до багатомірності повсякдення та його змістовного наповнення, аналізується зміна реальності повсякденного людського буття, що призводить до виникнення «кризи людини» (Памфілов, О. & Петрова, Л. 2019). У дослідженні використано загальнонаукові (зокрема, узагальнення, системного аналізу та синтезу) й специфічні історичні (зокрема, історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-системний) методи.

3 червня 1923 р. обов'язковим елементом освітнього процесу в інститутах і технікумах УСРР стала літня виробнича практика, яка мала тривати 2–2,5 місяця. Так, студенти КПІ після першого курсу проходили практику в навчальних майстернях і лабораторіях під керівництвом викладачів інституту, після другого та третього — на підприємствах республіки (на це, зокрема, відводилося 20–25% навчального часу). Проте у 1923/24 навчальному році виробничу практику пройшли лише 30% студентів, адже система її організації ще не була належно відпрацьована². 3 січня 1925 р. вона

¹ Інструкції по летней практике для студентов механического факультета. Київ: Друкарня Київського політехнічного інституту, 1928.

² 1922–1925: Налагодження навчального процесу в КПІ. URL: <https://kpi.ua/1923-student-organizations>

стала обов'язковим компонентом усіх навчальних планів. Під час практики студенти мали глибше ознайомитися з економікою виробництва, господарським станом підприємства, розробити спеціальні проекти, які б дали змогу підвищити продуктивність праці на відповідному виробництві. Загальному поліпшенню організації виробничої практики сприяло зростання кількості робочих місць, необхідних для практикантів. Таким чином, у 1925/26 навчальному році практику пройшли вже 65% студентів вишів України¹.

Однак певні проблеми в її проходженні все ж залишилися. Так, у літні місяці на підприємствах республіки зосереджувалася велика кількість практикантів, тому не було достатньо забезпечене кваліфіковане керівництво ними, не всім зі студентів надавалися робочі місця. Не було належного керівництва ними й з боку відповідних інститутів. Студентів направляли на виробництво, як правило, без чітких завдань і програм. Все це призводило до значних витрат часу та відчутного зниження якості виробничого навчання. Деякі інститути взагалі не мали баз виробничої практики. 1927 р. місцями для проходження практики з індустріально-технічного профілю було забезпечено лише 38% студентів УСРР. Після постанов липневого і листопадового 1927 р. Пленумів ЦК ВКП(б) в Україні вжили заходів щодо поліпшення виробничого навчання. Літню виробничу практику скасували. Замість неї вводилася безперервна виробнича практика — регулярне чергування теоретичного і виробничого навчання протягом усього періоду перебування студентів в інституті. На нього відводили до 40–50% навчального часу. До того ж виробничому навчанню студентів стали приділяти більше уваги наркомати, господарські об'єднання, у відомстві яких, зокрема, перебували втузи².

Щоб зрозуміти, як було організовано літню виробничу практику в КПІ (до рішення про безперервну практику на виробництві), варто, на нашу думку, звернути увагу на загальну інструкцію для студентів механічного факультету КПІ. Так, у ній визначалася мета виробничої практики студента, яка полягала у зближенні теоретичної підготовки з виробництвом, наближенні технічних і наукових знань до життєвих вимог, отриманні виробничого матеріалу для теоретичного опрацювання. Також в інструкції зауважувалося, що практику доцільно проводити лише в тому випадку, якщо студент буде корисним виробництву й не перетвориться на простого спостерігача. Було визначено чотири завдання, які практикант мав виконати: стати безпосереднім учасником виробництва, використовувати теоретичні знання для покращення якості роботи, узгоджуючи відповідні пропозиції з адміністрацією підприємства, накопичувати матеріал і поглиблювати запас виробничих даних для подальшої теоретичної роботи та виконання диплом-

¹ Київський Політехнічний інститут. Нарис історії. Київ: Наукова думка, 1995. С. 123.

² Вища школа Української РСР за 50 років: у 2 ч. Київ: Видавництво Київського університету, 1967. Ч. 1 (1917–1945 роки). С. 214.

ного проектування, бути відповідальним членом суспільства й профспілки, допомагати культурному і технічному розвитку робітників на відповідному підприємстві. Далі зазначалося, що кожен студент під час навчання в інституті повинен пройти три літніх практики (виробничих): у третьому триместрі — на навчальному механічному заводі КПП; у шостому триместрі — першу (загальну) практику на машинобудівних заводах; на дев'ятому триместрі — другу (спеціальну) практику залежно від обраної спеціальності. При цьому зауважувалося, що практику студент проходить за спеціальними інструкціями, розробленими на факультеті, втім, для підприємств вони вважалися орієнтовними¹.

В інструкції зазначалося, що на навчальному механічному заводі КПП студенти мають попрацювати робітниками в усіх цехах під безпосереднім керівництвом інструктора та професури (4 тижні). Після практики вони повинні надати звіт із детальним описом робіт і спостережень, виконаних під час виробничого процесу. Далі зазначалося, що перша (загальна) практика (2,5–3 місяці) має відбуватися на машинобудівних заводах і її головною метою є ознайомлення практиканта з окремими цехами, в яких він повинен працювати виключно за інструкцією. Після практики студент мав надати звіт зі схематичним описом підприємства і детальним описом тих процесів, у яких особисто брав участь. Друга (спеціальна) практика мала проходити на підприємствах, які відповідали спеціальності студента, а саме: на сільськогосподарських машинобудівних заводах, на металообробних і машинобудівних заводах, на теплосилових установках, на цукрових та винокурних заводах, на деревообробних фабриках і заводах, на залізничному транспорті. Після практики мав надаватися звіт із описом виробництва, особливо тих процесів, у котрих студент брав безпосередню участь. Далі зазначалося, що порядок проходження практики не може бути змінено. Місця для неї мав визначати безпосередньо факультет залежно від наданих місць. Проте у виняткових випадках, коли студенту не надали можливість своєчасно її пройти, дозволялося одночасно проходити першу (загальну) та другу (спеціальну) практики за рахунок подовження строку перебування студента на виробництві (5–6 місяців)².

Після закінчення кожної практики студент мав надати низку документів: контрольну книжку чи робочий аркуш, відгук адміністрації виробництва про практиканта й технічний звіт³. Звіт під час проходження практики мав складати кожен студент індивідуально. Документ слід було подава-

¹ Інструкції по летней практике для студентов механического факультета. Київ: Друкарня Київського політехнічного інституту, 1928. С. 1.

² Інструкції по летней практике для студентов механического факультета. Київ: Друкарня Київського політехнічного інституту, 1928. С. 4.

³ Інструкції по летней практике для студентов механического факультета. Київ: Друкарня Київського політехнічного інституту, 1928. С. 4.

ти на факультетську комісію не пізніше, ніж 1 листопада поточного року, а викладачі мали розглядати його до 1 лютого наступного року. Якщо звіт оцінювався як незадовільний, студент мав повторити практику того самого року. У випадку сезонної роботи виробництва (цукрові заводи) для надання звітів встановлювався особливий термін. Надавати колективні звіти групи студентів, які були на практиці в одному місці, категорично заборонялося. Зверталася увага практикантів на бажаність їх допомоги в розширенні навчальних колекцій факультету й т. ін. шляхом збору деталей, продукції заводів, цікавих пошкоджень тощо, цінними також вважалися типові креслення, фотографії, листівки. Зазначалося, що план робіт із літньої практики шостого триместру передбачав лише практику на машинобудівних заводах. Практика на всіх інших заводах вважалася чи спеціальною, чи такою, що не відповідає навчальному плану. Її головна мета полягала в ознайомленні студента з ручною роботою та працею на станках у ливарному, токарному й збиральному цехах. Тому вказувалося на бажаність того, щоб практикант попрацював робітником, переходячи від легших виробничих процесів до складніших, проходячи через усі вказані цехи, при цьому ознайомлюючись із роботою інших. Опис заводу розміщувався в додатковому завданні. Детальне знайомство з обладнанням заводу та його організацією мало стати предметом спеціальної практики дев'ятого триместру¹.

Порядок проходження виробничої практики у вишах і технікумах на заводах військової промисловості визначала спеціальна інструкція Народного комісаріату просвіти (Наркомпросу). У ній, зокрема, зазначалося, що відбір практикантів, яких направлять на заводи військової промисловості, покладатися на деканати відповідних вузів і завідувачів технікумів. Складені списки слід подавати в органи Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) за місцем розташування навчальних закладів. Після отримання відповіді від органів ОДПУ студентів могли відряджати на практику в загальновстановленому порядку. Далі в інструкції вказувався покроковий порядок дій.

1) Правління заводу повинно безпосередньо зв'язатися з деканатами відповідних вузів і завідувачів технікумів і вирішити питання про строки прибуття практикантів на виробничу практику, уточнення спеціальностей, тривалість практики тощо.

2) Практиканти повинні виконувати, у завчасно встановленому на заводі порядку, певні види робіт, що мають на меті надати практичні навички. Для цього на правління заводу покладалося завдання своєчасно, разом із відповідними вузами й технікумами, вносити корективи в програму виробничої практики, щоб вона відповідала інтересам як самої практики, так і виробництва.

¹ Інструкції по летней практике для студентов механического факультета. Київ: Друкарня Київського політехнічного інституту, 1928. С. 5.

3) Програми виробничої практики не повинні стосуватися функціонування дослідних таємних виробництв, таємних виробництв предметів озброєння й постачання Червоної армії і флоту, а також мобплану з розгортання виробництва.

4) Від практикантів повинні братися підписки про нерозголошення відомостей, які можуть стати відомими під час роботи на підприємствах.

5) У межах програми з виробничої практики студенти можуть користуватися всіма необхідними таємними матеріалами й даними, їх слід зберігати в загальному порядку, встановленому для таємного листування.

6) Проходження встановленої програми практики повинно відбуватися під безпосереднім керівництвом відповідного підприємства.

7) Загальний нагляд за проходженням практики на виробництві покладеться на завідувачів відділів економіки праці.

8) Після закінчення практики необхідний незасекречений матеріал правління заводу повинно видати студентам на руки. Таємні ж матеріали, пов'язані з виробничою практикою, завод має надавати виключно за запитом відповідних вузів і технікумів. Після опрацювання вказаних матеріалів вони мають повернутися на завод, не пізніше аніж через півтора місяця з дня отримання. Одержані від військових заводів таємні матеріали повинні зберігатись у вузах за правилами таємного діловодства¹.

У грудні 1929 р. Вища рада народного господарства (ВРНГ) СРСР видала наказ із підписом В. Куйбишева², який зобов'язував промислові підприємства створити з січня 1930 р. всі необхідні умови для успішного проходження виробничої практики студентів. Господарські об'єднання мали повністю задовольнити потреби навчальних закладів у місцях для практики, забезпечити правильне розміщення студентів, виділити кваліфікованих спеціалістів для керівництва виробничою практикою. У наказі підкреслювалося, що повну відповідальність за проходження практики несуть директори виробництва, а за програмно-методичне керівництво — директори інститутів. Підприємства всієї України виділили 9150 місць для проходження практики, що цілком задовольняло заявки вищих технічних навчальних закладів республіки³.

Студенти закріплювалися за робочими місцями і брали активну участь у виробничому процесі. У вузах розробляли методiku виробничого навчання, складали програми, плани, добирали досвідчених викладачів. Значних успіхів у вдосконаленні керівництва виробничим навчанням домоглися Харківський механіко-машинобудівний та електротехнічний, Дніпропетровський гірничий, Миколаївський кораблебудівний та інші вузи. Відповідно до постанови Центрального виконавчого комітету (ЦВК) СРСР від 19

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 7. Спр. 5. Арк. 20.

² В. Куйбишев займав посаду голови ВРНГ СРСР протягом 1926–1930 рр.

³ Вища школа Української РСР за 50 років: у 2 ч. Київ: Видавництво Київського університету, 1967. Ч. 1 (1917–1945 роки). С. 214–215.

вересня 1932 р. розгорнулася робота з подальшого поліпшення виробничої практики. Якщо раніше вона вводилась з першого курсу, то тепер у вузах з п'ятирічним навчанням починалася з третього курсу, а в інших — з другого; обсяг виробничої практики становив 30–40% навчального часу відповідних курсів. Комітет з вищої технічної освіти СРСР 1933 р. розробив документацію з організації виробничої практики, видав низку постанов і наказів, якими встановлювався органічний зв'язок між теоретичним навчанням і виробничою практикою, методи її проведення, визначив бази тощо. Рада народних комісарів (РНК) СРСР постановою від 14 травня 1933 р. затвердила інструкцію Народному комісаріату праці (НКП) СРСР про виробничу практику студентів вишів, вузів і технікумів. У ній підкреслювалося, що практику студентів слід проводити відповідно до навчальних планів і програм, заборонялося використовувати практикантів на роботах, що не відповідали їхній спеціальності. Значно посилювалися контроль і керівництво практикою з боку самих вишів¹.

Згідно з постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 23 червня 1936 р., наркомати закріпили за навчальними закладами добре обладнані підприємства, було розроблено нові положення й програми виробничої практики, які охоплювали весь цикл основних складових спеціальностей студента².

У зв'язку з виходом постанов про внесення змін до порядку проходження виробничої практики, постало питання про раціоналізацію освітнього процесу й у КПІ. Потрібно було скласти план роботи факультетських і предметних комісій, а також методичної комісії інституту. Отже, пройшли спеціальні наради стосовно вирішення цих питань. На них було звернено увагу на те, що постанови Головного управління вищих і середніх технічних навчальних закладів (Головвузу) Вищої ради народного господарства (ВРНГ) СРСР, хоча й не є для КПІ обов'язковими, але базуються на потребах промисловості, тому варто до них поставитися уважно. Особливо це стосувалося таких аспектів, як доцільне поєднання теорії і практики, краще використання бюджету часу студента тощо. Було зазначено, що серед професури КПІ спостерігається певне побоювання відійти від звичних, усталених форм навчання. До того ж і саме студентство не виявляло потрібної активності у проведенні відповідної реформи. У зв'язку з цим зверталася увага на висновок групи професорів московських вузів, у якому зазначалося, що, по-перше, прийняті у Головвузі рішення негайно ввести безперервну виробничу практику, як органічну частину навчання, є найважливішим у реформі вузів, адже воно сприяє раціоналізації навчальних планів, програм, закріпленню зв'язків вузів із виробництвом тощо, по-друге, є абсолютно адекватним з погляду бюджету

¹ Вища школа Української РСР за 50 років: у 2 ч. Київ: Видавництво Київського університету, 1967. Ч. 1 (1917–1945 роки). С. 215–216.

² Вища школа Української РСР за 50 років: у 2 ч. Київ: Видавництво Київського університету, 1967. Ч. 1 (1917–1945 роки). С. 216.

часу, по-третє, допомагає у навчально-методичній та науковій роботі професури. Було зазначено, що вказані висновки можуть лягти в основу складання орієнтовного, але разом із тим достатньо продуманого, плану раціоналізації освітнього процесу в КПІ¹. Далі зауважувалося, що Головне управління професійної освіти (Головпрофосв) Народного комісаріату освіти УСРР у перспективі розраховує на підготовку трьох типів спеціалістів: технік (обсяг знань, вищий від середнього навчального закладу), інженер вузької спеціальності (обсяг знань реорганізованого технікуму), інженер, який охоплює ширшу сферу теорії та практичних виробничих навичок (обсяг знань інституту). Під інженером вузької спеціальності мався на увазі спеціаліст, який детально вивчив будь-яку частину виробництва (наприклад, спеціаліст з установок двигунів внутрішнього згоряння чи їх конструювання). Щодо інженера широкої спеціальності, то він має бути організатором чи технічним керівником підприємств і цехів, починаючи від масштабу провінційних міст чи міст, відірваних від сировинної бази, і закінчуючи великими заводами, вузловими станціями та цілим комбінатом підприємств однієї чи навіть кількох спеціальностей. Виходячи з цього, Головне управління професійної освіти запланувало чотириохрічну підготовку в технікумах — причому два останніх роки навчання в них присвячувалися вивченню спеціальності. В інститутах із п'ятирічним навчанням лише останній триместр відводили для опанування спеціальності (звичайно, іншої, ніж у технікумі).

Також ретельно продумувалася підготовка інженера з експлуатації підприємств і будівельника-організатора підприємств. Для першого типу мала збільшитися кількість дисциплін, пов'язаних із експлуатацією, управлінням та вдосконаленням функціонування підприємств; для другого — дисциплін, пов'язаних із конструюванням машин, із вибором місцевості, будівництвом фабричних приміщень й організацією цехів, правильним вибором обладнання тощо.

Проте як для першого, так і для другого типу повинні в достатньому обсязі вичитуватися й такі дисципліни як техніка безпеки, профгігієна, раціоналізація підприємства, економіка промисловості тощо. Все це мало бути ув'язане з питанням про складання переліку спеціальностей, які найдоцільніше відкрити в КПІ, враховуючи його статус втузу масштабу СРСР. Як зауважувалося, кожне виробництво і якість його продукції залежить не лише від устаткування та якості відповідної сировини, але й від спеціальної підготовки працівників, котрі його обслуговують. Ось чому факультетські предметні комісії й методична комісія інституту до цього мали підійти надзвичайно серйозно та детально продумати, як та якою мірою забезпечити кожну дисципліну викладачами, що відповідають усім необхідним вимогам².

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр. 604. Арк. 116.

² Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр. 604. Арк. 116 зв.

У доповідній записці від 15 листопада 1929 р. щодо кампанії проходження практики на механічному факультеті КПІ, яка відбулась у 1928/29 навчальному році, було зазначено, що розподіляла місця спеціальна комісія, сформована з голови — декана факультету, секретаря комісії, представника від студентів факультету, представників профкому металістів і залізничників, представника електрогуртка й студентського представника в деканаті. Як зазначалось у записці, до розподілу місць комісія підходила так, щоб практика була безпосередньо пов'язана з фахом студента. Це робилося, по-перше, для того, щоб він міг узяти від практики найбільше користі й, по-друге, з тих міркувань, щоб студенти, які ще не були на виробництві, мали змогу за час практики побувати на заводі й «нащупати руками станок і машину». Проте, як зауважувалося далі, у деяких студентів виявилось дуже несерйозне ставлення до ухвал комісії. Іноді вони заявляли, що «мені на заводі нема чого робити, я хочу їхати лише до правління ДЕТ у Москві або в Харкові, чи хоча б на сітку МОГЕСа (Дублер)»¹. Траплялися й такі студенти, які своє небажання їхати на завод мотивували хворобою й весь час «бомбардували комісію величезними заявами на декількох аркушах і цим гальмували її роботу (зокрема, студент Вайнштейн)»². Проте, незважаючи на подібні випадки, комісія від свого принципу роботи не відступила й поставила перед студентами питання жорстко: або їхати, куди визначили, або не їхати зовсім і брати відповідальність за це рішення лише на себе. Було ще багато студентів, які спочатку записалися на проходження практики, а потім не поїхали. Траплялися й такі, що поїхали на практику в хороші місця, а потім влаштувалися працювати на іншому заводі, наряди ж надіслали на факультет лише у вересні. В записці зазначалося, що з подібними явищами треба вести рішучу та безкомпромісну боротьбу. Дуже гостро стояло питання з місцями для проходження практики й у місті Києві. На київських підприємствах було виділено всього 13 місць, а заяв надійшло понад 60. Деякі заяви студентів, в яких вказувалася неможливість виїхати з Києва, мотивувалися хворобою або самого заявника, або когось із членів його родини; дехто мотивував своє бажання академічними заборгованостями, роботою в Києві протягом усього навчання, а дехто просто не хотів виїздити за межі міста. Так, студент Маліновський виявив бажання залишитися в Києві для проходження практики, тому що «працював викладачем математики в єврейській трудовій школі і жодного разу не був на виробництві»³. Комісія перед ним поставила питання жорстко: якщо він хоче бути викладачем математики, то не варто бути інженером. У підсумку комісія зробила висновок: «Ставлення студентів до практики, як до підробітку, як до чогось, що потрібно тільки відбутти, нікуди не годить-

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр. 829. Арк. 8.

² Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр. 829. Арк. 8.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр. 829. Арк. 8.

ся й у майбутньому комісії доведеться направляти на практику, пов'язану виключно із фахом студента, й не робити жодних винятків...»¹.

Проте недоліки у виробничій практиці так і не було до кінця усунуто навіть після реорганізації КПІ. Так, у розпорядженні директора машинобудівного інституту Повприца від 3 жовтня 1930 р. було звернуто увагу на те, що проведення виробничого навчання протягом останніх двох місяців виявило багато недоліків у роботі Бюро виробничого навчання. Серед них називалися невчасне складання програм, несвоєчасне реагування на листування студентів-практикантів та ін. За це висловлювалися зауваження завідувачу відділу Бюро виробничого навчання інженеру Великанову і старшому інструктору Охотіну. Для усунення названих недоліків Повприц указав на необхідність скласти програми, ув'язані з теоретичним навчанням, а також на їх погодження з відповідними підприємствами².

Певні проблеми з проходженням виробничої практики були й у Київському хіміко-технологічному інституті. Так, у наказі його директора Кравця від 25 липня 1930 р. оголошувалася сувора догана студентам четвертого курсу Шульзі, Шаповалу, Черні за те, що після прибуття на завод вони приступили до роботи значно пізніше від визначених строків і не працювали за програмою інституту, а виконували різні доручення заводу, що не мали стосунку до інститутських програм. Окрім того, як зазначав Кравець, «справу про їх нікчемну та непристойну поведінку на заводі треба передати на розгляд профкому, поставивши категоричне питання про їх подальше перебування у його лавах...»³.

Щодо Київського енергетичного інституту, то в доповідній записці до ЦК КП(б)У від 14 листопада 1931 р. т. в. о. директора Ситников зазначав, що співвідношення теорії й практики в програмах Київського енергетичного інституту становить у середньому 4 до 6,5. Він звернув увагу на те, що виробниче навчання помітно відстає від теоретичного. До того ж Ситников відзначив надто несерйозне ставлення до виробничого навчання з боку заводських організацій та адміністрації. При цьому він окреслив і позитивні складові в організації виробничої практики: зменшена кількість об'єктів безперервного виробничого навчання з 32 до 11, що значно полегшило керівництво ними, також інститут закінчує розробку програм виробничого навчання диференційовано до кожного робочого місця, відчутно «полегшивши студенту орієнтацію в програмах безперервного виробничого навчання і акцентувавши увагу на його головних складових»⁴.

Отже, до запровадження безперервної виробничої практики (з 1928 р.) у КПІ, як і в інших втузах УСРР, існувала тільки літня практика, яка особливо на пер-

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р-308. Оп. 1. Спр. 829. Арк. 8.

² Держархів м. Києва. Ф. Р-310. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 122.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р-309. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 41.

⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4206. Арк. 71.

ших порах виявила низку різноманітних проблем через неналежно відпрацьовану систему її організації. Однак і пізніше не всі недоліки до кінця було подолано. Серед них можна відзначити відсутність кваліфікованого керівництва студентами, не всім із практикантів надавалися робочі місця, не було належного керівництва ними й з боку відповідних інститутів, студентів направляли на виробництво, як правило, без чітких завдань і програм тощо. Все це призводило до значних витрат часу й відчутно знижувало якість виробничого навчання. В інструкціях, які розроблялися на факультетах Київської політехніки, чітко прописувався алгоритм проходження виробничої практики, а також указувався перелік документів, які після її закінчення слід було обов'язково надати.

Згодом літню виробничу практику скасували, а замість неї ввели безперервну виробничу практику — регулярне чергування теоретичного й виробничого навчання протягом усього періоду перебування студентів в інституті. На виробниче навчання відводилося до 40–50% навчального часу. В КПІ така практика була безпосередньо пов'язана з фахом студента, над її організацією ретельно працювали факультетські комісії, адже адміністрація інституту надавала цьому особливого значення. Проте студенти не завжди серйозно ставилися до їхніх ухвал. Так, траплялися ті, що не хотіли їхати працювати на завод, часто мотивуючи своє небажання хворобою. Були й такі, що спочатку записалися на практику, а потім не поїхали й т. ін. Дуже гостро стояло питання з місцями для проходження практики в місті Києві. Деякі заяви студентів, у яких вказувалася неможливість виїхати з Києва, мотивувалися хворобою або самого заявника, або когось із членів його родини; дехто пояснював своє бажання залишитись у Києві академічними заборгованостями, роботою протягом усього навчання, а дехто просто не хотів виїздити за межі міста. З такими явищами в інституті рішуче боролися.

Незважаючи на зусилля адміністрації КПІ, факультетських комісій, викладачів, проблеми в організації і проведенні виробничої практики залишалися. Були вони й у часи реорганізації Київської політехніки. Так, у машинобудівному інституті невчасно складали програми, несвоечасно реагували на листування студентів-практикантів і т. ін. Певні проблеми з проходженням виробничої практики були й у Київському хіміко-технологічному інституті. Так, окремі студенти після прибуття на завод приступали до роботи пізніше від установлених строків і не працювали за програмою інституту, а виконували різні доручення заводу, що не мали стосунку до інститутських програм. Щодо Київського енергетичного інституту, то тут недоліком було те, що виробниче навчання помітно відставало від теоретичного, а також відзначалося надто несерйозне ставлення до виробничого навчання з боку заводських організацій та адміністрації.

Проте, попри вказані недоліки, студенти галузевих інститутів, створених на базі КПІ (зокрема, Київського машинобудівного, Київського енергетичного і Київського хіміко-технологічного інститутів), брали активну участь

у виробничому процесі. У названих закладах розробляли методику виробничого навчання, складали програми, плани, добирали досвідчених викладачів. На початку 1930-х рр. значних успіхів у вдосконаленні виробничого навчання домоглися окрім галузевих інститутів, створених на базі Київської політехніки, також Харківський механіко-машинобудівний і електротехнічний, Дніпропетровський гірничий, Миколаївський кораблебудівний інститути та інші.

Головко, В. 2007. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напрямку. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: Міжвид. зб. наук. пр. Вип. 17. С. 87–101.

Ковпак, О. 2019. Особливості організації і проведення практики студентів-заочників педагогічних навчальних закладів України в 60-х рр. XX ст. *Інноваційна педагогіка*. № 10. Т. 1. С. 35–39.

Коляструк, О. 2009. Повсякденність як об'єкт історичного дослідження: окремі методологічні зауваження. *Література та культура Полісся*. Вип. 52. С. 187–196.

Комарницький, О. 2017. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920–1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: Руга. 984 с.

Памфілов, О. & Петрова, Л. 2019. Багатомірність повсякдення в контексті життєвого світу особистості. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія. С. 96–109. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.40.155803>

Пяницькова, І. 2017. Вивчення історії повсякденності в сучасній українській історіографії. *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2015–2016 рр.* У 2 т. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса. Т. 1. С. 78–80.

Рябченко, О. 2012. *Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації*. Харків: ХНАМГ. 455 с.

Удод, О. 2010. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*. № 3. С. 6–9.

Удод, О. 2011. *Історія повсякденності як методологічна проблема (про актуальність історії повсякденності)*. [Online]. Available at: <http://surl.li/lepby>

Holovko, V. 2007. «Ryba ta m'iaso» istorii povsiakdennosti: teoretychni zasady napriamku [«Fish and Meat» of the History of Everyday Life: Theoretical Foundations of the Direction]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*: Mizhvid. zb. nauk. pr. Vyp. 17. S. 87–101. [In Ukrainian].

Kovpak, O. 2019. Osoblyvosti orhanizatsii i provedennia praktyky studentiv-zaochnykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv Ukrainy v 60-kh rr. XX st. [Peculiarities of the Organization and Practice of Part-Time Students of pedagogical Educational Institutions of Ukraine in the 60's of the XX Century]. *Innovatsiina pedahohika*. № 10. T. 1. S. 35–39. [In Ukrainian].

Koliastruk, O. 2009. Povsiakdennist yak ob'iekt istorychnoho doslidzhennia: okremi metodolohichni zauvazhennia [Everyday Life as an Object of Historical Research: Some Methodological Remarks]. *Literatura ta kultura Polissia*. Vyp. 52. S. 187–196. [In Ukrainian].

Komarntsiyskiy, O. 2017. *Studenty-pedahohy u modernizatsii vyshchoi osvity radianskoi Ukrainy u 1920–1930-kh rr.* [Student-Teachers in the Modernization of Higher Education in Soviet Ukraine in the 1920's and 1930's.]: monohrafiia. Kam'ianets-Podilskiy: Ruta. 984 s. [In Ukrainian].

Pamfilov, O. & Petrova, L. 2019. Bahatomirnist povsiakdenstva v konteksti zhyttievoho svitu osobystosti [Multidimensionality of Daily Occurrence in the Context of the Vital World of the Personality]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho*. Serii: Filozofia. S. 96–109. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.40.155803> [In Ukrainian].

Piatnytskova, I. 2017. Vyvchennia istorii povsiakdennosti v suchasniï ukrainiï istoriohrafiï [Studying the History of Everyday Life in Modern Ukrainian Historiography]. *Materialy naukovoi konferentsii profesorsko-vykladatskoho skladu, naukovykh pratsivnykiv i zdobuvachiv naukovoho stupenia za pidsumkamy naukovo-doslidnoi roboty za period 2015–2016 rr.* U 2 t. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa. T. 1. S. 78–80. [In Ukrainian].

Riabchenko, O. 2012. *Studenty radianskoi Ukrainy 1920–1930-kh rokiv: praktyky povsiakdennosti ta konflikty identyfikatsii* [Students of Soviet Ukraine in the 1920's — 1930's: Everyday Practices and Conflicts of Identification]. Kharkiv: KhNAMH. 455 s. [In Ukrainian].

Udod, O. 2010. Istoriiï povsiakdennosti yak providnyi napriam ukraïnskoi istoriohrafii [The History of Everyday life as a Leading Direction of Ukrainian Historiography]. *Kraieznavstvo.* № 3. S. 6–9. [In Ukrainian].

Udod, O. 2011. *Istoriiï povsiakdennosti yak metodolohichna problema (pro aktualnist istorii povsiakdennosti)* [The History of Everyday Life as a Methodological Problem (about the Relevance of the History of Everyday Life)]. [Online]. Available at: <http://surl.li/lepby> [In Ukrainian].

УДК 394.2(477)«19/20»

DOI: 10.20535/2307-5244.56.2023.288777

Я. М. Тарас

ORCID ID: 0000-0001-7241-9466

*Інститут народознавства
Національної академії наук України*

В. В. Яремчук

ORCID ID: 0000-0003-3445-3027

*Інститут народознавства
Національної академії наук України*

Ya. Taras

The Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine

V. Yaremchuk

The Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine

**ЗИМОВИЙ ЦИКЛ КАЛЕНДАРНОЇ
ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ У НАРОДОЗНАВЧИХ
І БОГОСЛОВСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ
ЮРІЯ ШУМОВСЬКОГО**

*Winter Cycle of Calendar Rituals among Ukrainians
in Ethnographic and Theological Research by Yuriy Shumovsky*

У статті на основі опрацювання творчого доробку Ю. Шумовського проаналізовано матеріали, присвячені обрядам, звичаям і традиціям українців зимового циклу свят — Нового року та Різдва Христового. Окреслено новий для народознавства підхід дослідника до висвітлення календарної